

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

ՍՈՒՄԱՆՆԱ ՂԱՐԻՔՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ՀՏԴ 37.016:811.19

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ

**ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԲՈՒՀԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. բառապաշարային առանձնահատկություններ, միայն արևմտահայերենին բնորոշ բառեր, միայն արևելահայերենին բնորոշ բառեր, ուղղագրական - հնչյունափոխական տարբերակներ, բառակազմական յուրահատկություններ, բառապաշարը հարստացնող աղբյուրների նկատմամբ տարբեր վերաբերմունքներ, օտար բառերի նկատմամբ ունեցած տարբեր վերաբերմունքներ:

Ключевые слова и выражения: лексические особенности, слова, характерные только западноармянскому языку, слова, характерные только восточноармянскому языку, орфографические варианты, словообразовательные особенности, различные подходы к источникам обогащения лексики, различное отношение к иностранным словам.

Key words and expressions. Vocabulary features, words typical only to Western Armenian, words typical only to Eastern Armenian, Spelling- Sound - changing variants, word-formative peculiarities, different attitudes towards vocabulary enrichment sources, different attitudes towards foreign words.

Ինչպես ամեն մի համակարգ, որ պատմականորեն առաջանում ու ձևավորվում է գոյություն ունեցող մի ուրիշ համակարգի հիման վրա, աշխարհաբարի բառապաշարն էլ իբրև համակարգ ներկայացնում է պատմական զարգացման երկարատև գործընթացի արդյունք: Բառապաշարը ոչ թե փակ, այլ բաց համակարգ է: Իսկ դա նշանակում է, որ լեզվի բառապաշարը ոչ թե մեկընդմիջ տրված, քարացած, այլ շարունակ փոփոխվող, զարգացող իրողություն է, պատմական կարգ, և իբրև այդպիսին, լավագույնս արտացոլում է այն փոփոխություններն ու տեղաշարժերը, որ տեղի են ունենում ժողովրդի հասարակական, տնտեսական, հոգևոր-մշակութային կյանքում: Լեզվի բառապաշարը մի

հայելի է, որ պատկերում է ժողովրդի պատմական կյանքը, այլ ժողովուրդների հետ շփումներն ու հարաբերությունները տարբեր ժամանակներում:

Աշխարհաբարը ձևավորվել և զարգացել է երկու տարբերակներով՝ արևելահայերեն և արևմտահայերեն: Արևելահայ գրական լեզվի հիմքում ընկած է Արարատյան բարբառը, որը պատկանում է բարբառների *ուլ* ճյուղին, իսկ արևմտահայ գրական լեզվի հիմքում՝ Պոլսի բարբառը, որը պատկանում է բարբառների *կը* ճյուղին:

Արևմտահայ և արևելահայ հատվածների տարանջատ զարգացման հիմնական պատճառներից մեկը Հայաստանի քաղաքական բաժանումն էր Պարսկաստանի և Բյուզանդիայի միջև: Բուն Հայաստանում սոցիալ-քաղաքական հալածանքները արգելք են հանդիսանում հասարակական-տնտեսական առաջընթացում, և հայերը բռնում են գաղթի ճանապարհը՝ երկրից դուրս հիմնելով հայկական գաղթօջախներ (Հնդկահայ, Ամստերդամի, Վենետիկի, Մոսկվայի, Թիֆլիսի, Կ. Պոլսի և այլն):

Բարբառային այս տարբեր հիմքերն էլ առաջ բերեցին արևելահայերենի և արևմտահայերենի հնչյունական, քերականական և բառապաշարային մի շարք առանձնահատկություններ:

Մեր քննության առարկան է արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունների ուսուցումը բուհական համակարգում:

Արևմտահայերենի բառապաշարը ուսուցանելիս կարելի է կիրառել ինչպես ավանդական (խոսք, զրույց, վերլուծություն), այնպես էլ նոր՝ ժամանակակից համագործակցային մեթոդներ (ուսուցման խԻԿ համակարգ, խմբային աշխատանք, մտազրոհ, դիագրամների բուրգ, պրոբլեմային առաջադրանքներ, T-աձև աղյուսակ, փոխներգործուն գրառումների համակարգ (ՓՀԳ), մանկավարժական խաղեր):

Դասընթացի նպատակն է՝

1. ներկայացնել արևելահայերենի և արևմտահայերենի տարանջատ զարգացման պատճառները,

2. քննել բարբառային տարբեր հիմքերի վրա առաջացած արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները:

Դասընթացի խնդիրներն են՝

1. կարևորել ինտերակտիվ (սովորողակենտրոն) ուսուցման դերը,

2. ուսուցանել արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները նոր տեխնոլոգիաներով՝ տեսասահիկներով:

Սովորողակենտրոն ուսուցման դեպքում ուսուցանողը ծրագրավորում և իրականացնում է մի գործընթաց, որի հիմնական դերակատարը սովորողն է:

Դասագործընթացում տեխնիկական միջոցների կիրառումը ուսուցումը դարձնում է արդյունավետ և ուսումնառողին հնարավորություն է տալիս ավելի հեշտ յուրացնել դասընթացի բովանդակությունը, նրա մեջ ձևավորում է մասնագիտական իմացական, ճանաչողական, համագործակցային և այլ կարողություններ:

Սովորողների ինքնուրույն ուսումնառության կարողությունները զարգացնելու առումով նպատակային է թեմայի ուսուցումն իրականացնել **ԽԻԿ (խթանում, իմաստի ընկալում, կշռադատում)** համակարգով, որն իրենից ներկայացնում է ուսուցման և ուսումնառության երեք փուլից բաղկացած, մտածողությունը խթանող համալիր մոդել:

Առաջին՝ **խթանման** փուլում, կապ ենք ստեղծում անցած և անցնելիք նյութի միջև՝ առաջադրելով հենակետային հարցեր.

1. Բնութագրե՞ք լեզվի բառապաշարը որպես համակարգ:
2. Որո՞նք են բառապաշարի հարստացման միջոցները:

Հարցերին պատասխանելը կարելի է կազմակերպել **«Մտագրոհ»** կոչվող մեթոդով, որը խթանում է սովորողների ստեղծագործական մտածողությունը, զարգացնում երևակայությունը, ձևավորում լսելու հմտություն:

Այս փուլում կարելի է կատարել մի քանի կիրառական և ճանաչողական վարժություններ, ինչը կստիպի սովորողներին քննության ենթարկել սեփական գիտելիքները, ակտիվացնել հիշողությունը՝ ի մի բերելով թեմայի վերաբերյալ ունեցած գիտելիքները:

Երկրորդ՝ **իմաստավորման** փուլում, կատարում ենք նոր նյութի հաղորդում՝ նշելով, որ հիմնական բառապաշարը երկու գրական լեզուներում էլ նույնն է, որովհետև երկու լեզուների զարգացման ընթացքը նույնն է եղել: Բառապաշարի հարստացման աղբյուրները ևս նույնն են՝ գրաբար, միջին հայերեն, բարբառներ: Սակայն առանձնացվում են ձևաիմաստային մի շարք տարբերություններ, որոնք արդյունք են բարբառային տարբեր հիմքերի և քաղաքական, տնտեսական կամ աշխարհագրական հանգամանքների:

Թեմայի ուսուցումը ավելի մատչելի և դյուրընկալ դարձնելու համար նպատակահարմար է արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները քննել՝ դրանք ներկայացնելով որոշակի խմբերով.

1. Ուղղագրական տարբերակներ՝ **սեք** (կաթի սեք) - **սէք** (զգացմունք), **հոս** (բույր) - **հօս** (ոչխարների խումբ), **հարկ** (տուրք) - **յարկ** (բնակարանի հարկ), **համր** (մոնջ) - **յամր** (դանդաղ) և այլն,

2. Հնչյունափոխական տարբերակներ՝ *մոռանալ-մոռնալ, ուղարկել-ղրկել, արթնանալ-արթննալ, ընկած-ինկած, մենակ-մինակ, առավոտ-առտու, ասել-ըսել* և այլն,

3. Բառակազմական տարբերակներ՝ *գրախանութ-գրատուն, գործարան-գործատուն, դեղատուն-դեղարան, դեղատոմս-դեղագիր, հեռախոս-հեռաձայն, հեռուստացույց-հեռատեսիլ* և այլն,

4. Միայն արևմտահայերենին բնորոշ բառեր՝ *հոս, հոդ, հոն, ասիկա, ատիկա, անիկա, աս, ադ, ան, աղուոր, ակոայ, կոնակ, կոուփ, ճիտ, գուճ, էրիկ, մանչ, մամիկ, հոմածին, նու, քեռայր, քենակալ, փոստալ, վարձակ, ներ, արամբի, կանամբի, ադամաթուզ, դոմաճ, լիցք, լոլիկ, կաթնապուր, հանգստապատառ, չամչարակ, մրգանուշ, ցքի* և այլն,

5. Միայն արևելահայերենին բնորոշ բառեր՝ *գազազել, սարքել, թոք, լուսամուտ, թխել, տկլոր, շոգ* և այլն,

6. Բառեր, որոնք արևմտահայերենը վերցրել է գրաբարից կամ բարբառներից և գործածում է ավելի հաճախ, քան արևելահայերենը՝ *ձերմակ* (ձերմկցնել, ձերմկուց, ձերմկղեն) – *սպիտակ* (սպիտակեղեն, սպիտակեցնել), *պաղ* (պաղորակ, պաղություն, պաղսիրտ, պաղարյուն) – *սառը* (սառնորակ, սառնություն, սառնասիրտ, սառնարյուն), *աղտ, աղտոտ, աղտոտել, բաղդատել, գամ, գամել, գայթել, գզրոց, գիրկընդխառն, դրացի, գատել, գարմիկ, գարմուխի, ժահր, խածել, խարկել, կակուղ, կոթնել, լրահավաք, հեգել, հոմանի, հոմանուխի, հրամցնել, նավագ, շոգի, պարմանի, պարմանուխի, պնակ, ստակ, վարտիք, տաբատ, տատամսիլ, տրցակ, փերեզակ* և այլն,

7. Առանձնանում են բառեր, որոնք, ունենալով ձևային նույնություն, բովանդակային պլանում լիովին չեն համընկնում կամ համընկնում են մասամբ:

	<u>արևելահայերեն</u>	<u>արևմտահայերեն</u>
<i>ազգային</i>	աձ. (ազգային ժողով)	գոյական
<i>ամսական</i>	աձական	ամսավարձ (գոյ.)
<i>գինով</i>	գինի գոյ. գործ. հոլով	աձական (գինով մարդ)
<i>գրագետ</i>	գրաճանաչ (աձ.)	գրող, մտավորական (գոյ.)
<i>ախոյեան</i>	հակառակորդ	չեմպիոն, առաջամարտիկ
<i>բարեկամ</i>	ազգական	բարի կամեցող
<i>գէշ</i>	տգեղ	վատ
<i>մտիկ ընել</i>	նայել	լսել
<i>լաթ</i>	ցնցոտի	զգեստ
<i>քանակ</i>	քանակություն	քանոն
<i>անթել</i>	առանց թելի	ռադիո
<i>լսարան</i>	դասասենյակ	կուրս
<i>մականուն</i>	վերադիր անուն	ազգանուն

<i>վարիչ</i>	ղեկավար	վարորդ
<i>ձգել</i>	քաշել	նետել, գցել
<i>գնացք</i>	շոգեքարշ	ընթացք

8. Կան հասկացություններ, որոնք երկու գրական լեզուները արտահայտում են կամ տարբեր բառերով կամ բառերի փոփոխված ձևերով: Սա արդյունք է մի շարք լեզվական իրողությունների՝

ա/ բառապաշարը հարստացնող աղբյուրների նկատմամբ տարբեր վերաբերմունքների: Արևմտահայերենը ավելի շատ բառեր է վերցրել գրաբարից (*վասն հայրենեաց, ի գիր արկանել, հուսկ բանք, պետութեանց*), մասամբ միջին հայերենից (*քով, լմննալ, աղօտ, մարաջախտ, պալլ*), բարբառներից (*բղավիլ-պոռալ, ուղղել-շտկել, լցնել-լեցնել, զարկել-զարնել, փաթաթվել-պլլվիլ, ինքնիրեն-ինքզինքը, փաղուց-շատոնց, տղա-մանչ, թանաքաման-կաղամար, թանաք-մելան, շախմատ-ճատրակ, նոր տարի-կաղանդ, թանկ-սուղ, ձու-հալկիթ, ճաքել-ճաթել, ցույց տալ-ցուցնել, դիպչել-դպիլ, գազար-ստեպղին, ափսե-պնակ, երկարացնել-երկնցնել, մթնել-մթննալ, քնել-քնանալ, ներքն-վար, վաղ առավոտ-առտու կանուխ, քաղցած-անօթի, ձուլվել-ուծանալ, կուլ տալ-կլլել* և այլն),

բ/ օտար բառերի նկատմամբ ունեցած տարբեր վերաբերմունքների: Արևմտահայերենը միտում է հայացնել օտար կամ միջազգային բառերը, մանավանդ տերմինները: Արևմտահայերենը կամ պատճենում է օտար բառերը, կամ գործածում հայերեն համարժեքը: Այսպես՝ *ավտոմեքենա-ինքնաշարժ, ավտոմատ-ինքնաձիգ, ռադիո-ձայնասփիւռ, տանկ-հրասայլ, բորսա-սակարան, տրանսպորտ-երթեւեկ, նոտա-խազ, դաշնամուր-դաշնակ, դիրիժոր-նուագավար, կոմպոզիտոր-երգահան, ակորդեոն-ձեռնադաշնակ, կոնյակ-բարկօղի, լոգունգ-կարգախօս, պրոցես-գործընթաց, ակադեմիա-կաճառ, դիսերտացիա-թեզ, պրոֆեսոր-ուսուցչապետ, սիմֆոնիա-համանուագ, սերենադ-ցայգանուագ, ֆոն-համապատկեր, վիտամին-կենսահիւթ, կլառնետ-նրբասրինգ, բանկ-դրամատուն, կապիտալիզմ-դրամատիրություն, նատուրալիզմ-բնութենապաշտություն* և այլն:

Երրորդ՝ **կշռադաստման** փուլում, ամփոփում ենք ասվածը՝ նշելով, որ թեպետ հիմնական բառապաշարը արևելահայերենում և արևմտահայերենում նույնն է, որովհետև երկու լեզուների զարգացման ընթացքը և բառապաշարի հարստացման աղբյուրները նույնն են եղել՝ գրաբար, միջին հայերեն, բարբառներ, սակայն կան ձևափոխություններ մի շարք տարբերություններ, որոնք արդյունք են բարբառային տարբեր հիմքերի, քաղաքական, տնտեսական և աշխարհագրական հանգամանքների:

Այնուհետև տրվում են ամփոփիչ հարցեր՝

1. Որո՞նք են երկու գրական լեզուների բառապաշարային տարբերությունների պատճառները:

2. Ի՞նչ ձևախմբատային խմբերի են բաժանվում արևմտահայերենի և արևելահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները:

Թեմայի յուրացման և ամրապնդման համար առաջադրվում են տարաբնույթ առաջադրանք – վարժություններ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1.Աբրահամեան Ս., Վերդեան Բ., Քոսեան Վ., Հայերեն լեզուի դասագիրք, Ե., 1966:

2.Աճառյան Հր., Քննություն պոլսահայ բարբառի, Ե., 1941:

3.Գալֆայեան–Փանոսեան Հ., Արևմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ, Ե., 2009:

4.Սարգսյան Ա., Արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզուներ, Ե., 1984:

5.Սարգսյան Ա., Արևմտահայերենի բառարան, Ե., 1991:

6.Սաքալետոյան Ռ., Արևելահայերենի և արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները, Ե., 2004:

7.Սաքալետոյան Ռ., Արևմտահայերենի դասագիրք, Ե., 2006:

Ս. Ղարիբյան

Արևմտահայերենի բառապաշարային առանձնահատկությունները և դրանց ուսուցումը բուհական համակարգում

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված է բուհական համակարգում արևմտահայերենի բառապաշարային համակարգի առանձնահատկությունների՝ ինտերակտիվ մեթոդներով ուսուցման նմուշօրինակ՝ հազեցած կիրառական և ճանաչողական վարժություններով:

С. Гарибян

Лексические особенности западноармянского языка и их обучение в вузах

Резюме

В статье представлен образец обучения особенностей западноармянской лексической системы интерактивными методами, насыщенный прикладными и познавательными упражнениями.

S. Gharibyan

**Vocabulary features of Western Armenian and their teaching
in the university system**

Summary

The article presents the peculiarities of the Western Armenian word-stock/vocabulary teaching illustrated with an example of interactive teaching methods, which comprises, practical and cognitive exercises.